

RADOSŁAW PAWLIK¹
Archiwum Państwowe w Szczecinie
ORCID: 0000-0003-2715-2648

*Przeobrażenia kościelne i wyznaniowe
w parafii w Jarszewie
oraz jej proboszczowie w XVI wieku*

Stan badań na temat przeobrażeń wyznaniowych i strukturalnych w parafiach Księstwa Pomorskiego w XVI w., spowodowanych przejściem z katolicyzmu do protestantyzmu jest wciąż niedostateczny. Dla pierwszej połowy XVI w. większość parafii, zarówno miejskich, jak i wiejskich, nie doczekała się nawet należycie zrekonstruowanych spisów proboszczów². Jeszcze gorzej sytuacja przedstawia się jeśli chodzi o stan wiedzy na temat ich biografii i działalności w pierwszym okresie rozwoju idei reformacyjnych i przebudowy stosunków kościelnych oraz religijnych na Pomorzu. Stan wiedzy na temat przedstawicieli tzw. pierwszej generacji pastorów w Księstwie Pomorskim, która formowała się w pierwszych latach po proklamacji reformacji w 1534/1535 r., jest wciąż niedostateczny. Wynika to w dużej mierze z tego, iż dotychczasowa historiografia koncentrowała się w zasadzie na przedstawieniu biografii i omówieniu działalności jedynie jej najwybitniejszych przedstawicieli, nazywanych „ojcami reformacji”, pracujących od połowy lat trzydziestych XVI stulecia w największych ośrodkach miejskich

¹ Dr Radosław Pawlik – kustosz w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Zainteresowania badawcze: dzieje Kościoła na Pomorzu na przełomie średniowiecza i nowożytności.

² Przygotowane przez Hansa Moderowa zestawienia duchownych pomorskich, w dużej mierze oparte na ustaleniach Joachima Bernharda Steinbrücka (1725–1789), są dla tego okresu nie tylko niekompletne, ale także zawierają liczne błędy faktyczne (H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Stettin 1903). Zdecydowanie większą wartość przedstawiają zestawienia duchownych przygotowane przez Hellmutha Heydena, który skorygował i uzupełnił spisy proboszczów ułożone przez wspomnianego wyżej badacza (H. Heyden, *Die evangelischen Geistlichen von der Reformation bis zur Gegenwart*, [w:] tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln–Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 101–172; tenże, *Die Pfarrer Pommerns im Mittelalter*, [w:] tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln–Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 1–72).

Pomorza. Z tych powodów początkowy obraz procesu wprowadzania reformacji w państwie Gryfitów, w którym wykształciły się kadry nowego Kościoła luteranckiego, jest wciąż mało klarowny i wymaga podjęcia gruntownych badań.

W prezentowanym artykule podjęto próbę rozpoznania i zestawienia możliwie pełnej listy proboszczów kościoła parafialnego w Jarszewie (niem. Jassow) w XVI stuleciu. Zachowane średniowieczne źródła dyplomatyczne bardzo niewiele wnoszą do badań nad dziejami parafii i kościoła w Jarszewie. Zdecydowanie bogatsze materiały źródłowe zachowały się dla XVI stulecia. Umożliwiają one zestawienie niemal kompletnej listy plebanów, a co więcej precyzyjne wskazanie momentu rozpoczęcia wprowadzenia luteranizmu w parafii oraz prześledzenie procesu przeobrażeń wyznaniowych i strukturalnych, będących konsekwencją proklamowania przez książąt pomorskich Barnima IX (1532–1569) i Filipa I (1532–1560), reformacji w grudniu 1534 r. Najważniejszym źródłem o którym tu mowa jest metryka kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim, zawierająca protokoły z posiedzeń korporacji kanonickiej oraz innego rodzaju noty prawne z lat 1498–1513/1525–1569. Na jej kartach znajdują się stosunkowo liczne, dotąd niewykorzystane przez badaczy, wiadomości na temat kościoła w Jarszewie, co wynikało z faktu, iż kapituła katedralna, sprawowała nad nim patronat³. Protokoły i noty metryki umożliwiły nie tylko uzupełnienie i skorygowanie ustaleń Hansa Moderowa i Hellmutha Heydena⁴, ale przede wszystkim poszerzyły wiedzę na temat wczesnonowożytnych dziejów kościoła w Jarszewie, któremu poświęcono w literaturze dotychczas bardzo mało uwagi⁵.

Metryka kapitulna umożliwiła także, co najistotniejsze, poszerzenie wiedzy na temat kościoła w Jarszewie w tym burzliwym okresie, co wydaje się być szczególnie istotne ze względu na jego ścisłe związki

³ AP Szczecin, Archiwum Książąt Szczecińskich (dalej: AKS), sygn. I/6059, s. 411.

⁴ Spis proboszczów, który został opublikowany przez Hansa Moderowa otwiera dopiero Albert Parpart, który został ordynowany w 1566 r. (H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78–79). W prezentowanym tekście udało się rozpoznać trzech jego poprzedników, w tym jednego piastującego funkcję proboszcza jeszcze przed proklamacją reformacji w Księstwie Pomorskim. Natomiast wykaz pastorów przygotowany przez Hellmutha Heydena zupełnie pomija kościół w Jarszewie (H. Heyden, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 107–108; tenże, *Die Pfarrer...*, s. 51–52).

⁵ Największą wartość ma przyczynek autorstwa pastora Streckera, w którym został omówiony dokument z 1557 r., potwierdzający złożenie rezygnacji przez Simona Stocka z funkcji proboszcza na rzecz Michaela Hovetha (G. Strecker, *Simon Stocks concordie mit Michel Hoveth*, „Monatsblätter”, 1912, Nr. 1, s. 6–8).

z kapitułą katedralną, wynikające z praw patronackich. Przyjrzenie się powyższym kwestiom badawczym ma za zadanie poszerzenie wiedzy na temat stosunku kapituły do luteranizmu i reformy kościelnej oraz wyjaśnienie jej roli we wprowadzeniu reformacji w wiejskich parafiach, wobec których wykonywała prawo patronatu.

Wieś Jarszewo tworzyła ważną składową część majątku ziemskiego kolegium katedralnego. Jako jego własność została po raz pierwszy potwierdzona w 1227 r.⁶ Na podstawie redakcji statutów kapitulnych z około 1380 r., można przyjąć, iż Jarszewo posiadało 24 włóki gruntów ornych⁷. Na przełomie XV i XVI stulecia 18 włók, użytkowanych przez sołtysa (2 włóki) i 8 kmieci (każdy po 2 włóki), było oczynszowanych na rzecz kapituły i należały do funduszu dóbr wspólnych⁸. We wsi stała także karczma⁹. Do parafii, poza samym Jarszewem, należało pięć wsi: Buszęcin (Büssenthin), Dusin (Düssin), Miłachowo (Milchow), Rzewnowo (Rewenow) i Skarchowo (Sarchow). Zwrócić należy tu uwagę, że Buszęcin był własnością prepozyta, zaś Rzewnowo i Skarchowo wchodziły w skład najważniejszej części majątku kapitulnego, tj. do funduszu dóbr wspólnych¹⁰. Na podstawie statutów kapitulnych wiadomo, iż proboszcz parafii w Jarszewie posiadał 2 włóki uprawne¹¹.

Dla okresu średniowiecza zachowało się bardzo niewiele wzmianek źródłowych o kościele i parafii w Jarszewie. Na ich podstawie niemożliwe jest rozpoznanie choćby jednej osoby sprawującej funkcję proboszcza do końca XV wieku. Sytuacja zgoła lepiej się przedstawia, gdy chodzi o XVI stulecie. Metryka kapituły kamińskiej, zawierająca protokoły i noty prawne z lat 1498–1513/1525–1569, dostarcza stosunkowo sporo informacji o parafii i kościele, a zwłaszcza o zarządzających nią

⁶ R. Marciniak, *Dobra kapituły kamińskiej do połowy XV wieku. Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecin 1970, s. 57–58; E. Bütow, *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Erster Teil, „Baltische Studien“*, 14: 1910, s. 142.

⁷ Według zapisów w matrykule włócznej z 1628 r. Jarszewo liczyło 22 włóki gruntów ornych (R. Marciniak, *Dobra...*, s. 98–99; *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XIX Jahrhundert*, hrsg. v. G. Kratz, R. Klempin, Berlin 1863, s. 218).

⁸ Podstawę dochodów kapituły z Jarszewa, na rzecz omawianego funduszu, stanowiły świadczenia w zbożu, w wysokości około 18 małdratów trojakięgo zboża (R. Pawlik, *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498–1549)*, Warszawa–Szczecin 2019, s. 156–157).

⁹ R. Pawlik, *Kapituła...*, s. 157.

¹⁰ Tamże, s. 156–158.

¹¹ *Statuta ecclesie caminensis*, [w:] *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaw's X.*, hrsg. v. R. Klempin, Berlin 1859, s. 355.

proboszczach. Mimo, iż są one dość jednorodne, bo wszystkie dotyczą obsady stanowisk kościelnych, to w konfrontacji z innymi materiałami źródłowymi i wynikami badań na temat dziejów kapituły w pierwszej połowie XVI stulecia, umożliwiają zrekonstruowanie procesu przeobrażeń kościelnych i wyznaniowych w parafii. Na podstawie metryki udało się rozpoznać pierwszego, nieznanego dotąd, proboszcza, który pełnił funkcję na początku lat trzydziestych XVI w. W jednej z not, poświadczono, że 7 IV 1532 r. wikariusz kamieński Martin von Borcke (zm. 1534) złożył dobrowolną rezygnację z probostwa na ręce kapituły (*ad manus capituli*) i zwrócił się do niej, jako do patrona, z prośbą o wprowadzenie na wakujące stanowisko prezbitera diecezji kamieńskiej Nikolausa Rauena (*Rauen*)¹². Kolegium kanonickie przyjęło jego dymisję i przystało na jego wniosek. W nocy z 6 V 1532 r. Nikolaus Rauen został tytułowany proboszczem Jarszewa¹³. Kolegium udzieliło mu 7 V 1532 r. inwestytury i wprowadziło go na urząd podczas uroczystej sumy poprzez tradycyjne nałożenie biretu¹⁴. Nie jest wiadomo jak długo Nikolaus Rauen pełnił funkcję plebana. Nie jest jednak wykluczone, że stał na czele jarszewskiej parafii do końca lat trzydziestych XVI stulecia. Na pewno nie był już proboszczem w 1543 r., o czym dalej. Zmarł najpewniej w pierwszej połowie lat czterdziestych XVI stulecia, na co może wskazywać treść protokołu z 30 IV 1544 r. Zapisano w nim, że niewymieniona z imienia wdowa po nim, z domu Drewelow z Rzewnowa, zwróciła się do kapituły w sprawie przejęcia spuścizny po zmarłym mężu. Z noty wynika także, że Rauen nie tylko był żonaty, ale także miał dzieci¹⁵. Wynika z tego, że mimo iż pierwotnie został przez kapitułę instalowany na parafii jako katolicki duchowny, to niedługo czas później przyjął naukę Lutra i zarządzał nią jako ewangelicki duchowny. Jest kwestią oczywistą, że informacje o zawarciu związku małżeńskiego przez duchownego stojącego na czele parafii położonej w niewielkim oddaleniu od Kamienia i ściśle podporządkowanej prawnie kapitule, nie mogły ująć uwadze jej członków. Być może zawarł małżeństwo po 1539 r., kiedy kapituła oficjalnie przyjęła Konfesję Augsburską (1530) i zobowiązała się do realizowania przepisów zawartych w Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535), stając się instytucją protestancką. Wykazano już w literaturze, że od przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XVI w. duchowni

¹² AP Szczecin, Kapituła Katedralna w Kamieniu Pomorskim (dalej: KKK), sygn. 513, s. 178.

¹³ AP Szczecin, KKK, sygn. 518, s. 55.

¹⁴ Tamże, s. 51.

¹⁵ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 120.

innych wiejskich kościołów znajdujących się pod patronatem kapituły, m.in. w kościele św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego¹⁶ i w Cerkwicy, żyli w związkach małżeńskich¹⁷.

Kolejnym rozpoznany proboszczem w Jarszewie był wikariusz kamieński Jodokus (Jost) Crummenhausen z Kamienia Pomorskiego¹⁸. W repertorium dokumentów kapitułnych z pierwszej połowy XVII w., odnotowano, że w archiwum kolegium znajdowało się pismo superintendenta szczecińskiego Paula vom Rode z 1543 r. do patronów parafii, tj. kolegium kanonickiego, które było świadectwem posiadania przez kandydata wszystkich niezbędnych wymogów formalnych do objęcia urzędu kaznodziei (*Predigt Ambt*) w kościele parafialnym w Jarszewie¹⁹. Był to najprawdopodobniej dokument poświadczający zdanie egzaminu przez kandydata na pastora, jak również świadectwo jego prawowierności. Uzyskanie tych dokumentów przez kandydata pozwalało patronom, w tym konkretnym przypadku kapitule, potwierdzić wokację i skierować kandydata do parafii, gdzie miał zostać ordynowany przed ołtarzem podczas niedzielnego, bądź świątecznego, nabożeństwa, by następnie zostać wprowadzony na urząd. Potwierdza to jednoznacznie, że parafia już na początku lat czterdziestych XVI w. funkcjonowała w ramach przepisów zawartych w porządku kościelnym (1535)²⁰. Powyższe spostrzeżenia pozwalają przyjąć proces instytucjonalnych przeobrażeń w wiejskich kościołach parafialnych, wobec których kapituła wykonywała prawo patronatu, odbył się w niezwykle krótkim czasie. Dowodzi to także, że przeobrażenia strukturalne w wiejskich parafiach były realizowane poprzez prowadzenie odpowiedniej polityki personalnej przez kapitułę i szczecińskiego superintendenta generalnego.

¹⁶ R. Pawlik, *Pierwsi protestancy proboszczowie kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego do końca XVI wieku*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 4: 2020, s. 11–28.

¹⁷ R. Pawlik, *Kapituła...*, s. 241.

¹⁸ Nowy proboszcz był blisko spokrewniony z Lukaszem Crummenhausenem, scholastykiem kamieńskim w latach 1526–1541. Biogram Lukasa Crummenhausena zob. R. Pawlik, *Kapituła...*, s. 360–362. Ustalono, iż w 1533 r. Jodokus Crummenhausen był uczniem szkoły katedralnej oraz domownikiem (*familiaris*) wspomnianego wyżej prałata (*Aeltere Universitäts-Matrikeln*, II: *Universität Greifswald*, Bd. 1: 1456–1645, hrsg. v. E. Friedländer, Leipzig 1893 (Publications aus den K. Preussischen Staatsarchiven, 62), s. 116; AP Szczecin, Regesten zu den Urkunden des Dominikanerklosters in Kammin, nr 9; R. Pawlik, *Kapituła...*, s. 243).

¹⁹ AP Szczecin, Archiwum Państwowe (nr 78), sygn. 1666: Repertorium Omnium et singularum literarum instrumentorum, obligationum, documentorum, in *Archivo Venerabili Capituli Caminensis*, s. 317.

²⁰ H. Heyden, *Die pommersche Kirchenordnung von 1535*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 15–16: 1937, s. 36–37.

Powyższe spostrzeżenia potwierdzają także noty z metryki kapitulnej z lat pięćdziesiątych XVI w. W jednym z protokołów, sporządzonym 14 XII 1556 r., odnajdujemy kolejnego pastora – Simona Stocka²¹. Podobnie jak jego poprzednicy karierę kościelną zaczął jako katolicki duchowny. Był wikariuszem w katedrze²². Już w latach czterdziestych XVI w. należał do grona zwolenników nauki Lutra i reformacji. Był jednym z trzech wikariuszy z katedry w Kamieniu, obok Johanna Brandta i Laurentiusa Hennekego (Henneke), wyznaczonych przez kapitułę i szczecińskiego superintendenta Paula vom Rode do czynnego udziału w ingresie Bartholomäusa Suawego (5 V 1545)²³. W protokole z 10 XI 1550 r. został nazwany kapelanem (*sacellanus*) w katedrze²⁴. Wiadomo jest także, że w czasie posługi w parafii w Jarszewie był człowiekiem żonatym. Pod koniec lat pięćdziesiątych XVI stulecia Stock był już w sędziwym wieku. W nocy z 7 X 1558 r. kapituła konfirmowała zawartą przez niego umowę 10 VI 1558 r. z Michaelem Hovethem (Houeth)²⁵, w myśl której Hoveth miał objąć funkcję pastora pomocniczego w Jarszewie z prawem następstwa (*pastor substitutus cum spe succendi*). Dokument szczegółowo regulował kwestie dotyczące podziału między oboma duchownymi zadań duszpasterskich i dochodów. Stary pastor miał zachować prawo do korzystania ze wszystkich dochodów i samodzielnie wypełniać zadania duszpasterskie do dnia św. Michała (29 IX 1558). Po tym terminie miał zachować dom parafialny wraz z dwoma włókami gruntów ornych (*sine wedeme mit dem II hou*), pole parafialne (*Ackerhof*), pastwisko i prawo do pobierania połowy ofiar składanych tradycyjnie na św. Michała (29 września). Zachował także prawo udzielania chrztów (*de Kinder dopen*), odwiedzania chorych (*de Krancken visitiren*) i nauki katechizmu (*Katechismus Predeken*). Ponadto miał przejąć wszystkie dochody przypisane do funkcji zakrystiana, tj. 5 małdratów owsa i pustki (*V. D[rö]met hauer und de Wust*). Oznaczało to najpewniej, że funkcja zakrystiana została zniesiona. Hoveth jako pastor pomocniczy miał otrzymywać meszne (*boren alle dath miskorn und*

²¹ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 499.

²² Jego nazwisko odnajdujemy w testacji noty prawnej w metryce kapitulnej z 5 VI 1533 r. Został w niej nazwany wikariuszem kościoła katedralnego (AP Szczecin, KKK, sygn. 518, s. 119). W świetle rejestru niższych beneficjów kościoła katedralnego, posiadał beneficjum ufundowane przy ołtarzu *ante Chorum* (Statuta capituli, s. 37, nr XV).

²³ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 152.

²⁴ Tamże, s. 329–330.

²⁵ G. Strecker, *Simon...*, s. 6–8.

sunte Joh[annis] garuen) i połowę środków finansowych pozyskiwanych z ofiar i danin. W zakres jego obowiązków duszpasterskich i kościelnych wpisano: odprawianie nabożeństw we wszystkie niedziele i dni świąteczne, wykładanie Ewangelii i Starego Testamentu (*alle Sondage vnd Festdage, in der pommerschen ordeninge, vorfateth in der Kerke to Jarsow, dath Euangelium predeken, vnd dath Testamentt holden*), a także rozdawanie sakramentów, chrzest dzieci i odwiedzanie chorych.

W wyniku wprowadzenia w życie omówionych postanowień, parafia w Jarszewie zyskała duchownego solidnie wykształconego i przygotowanego do pełnienia powierzonych mu zadań w zakresie katechizacji wiernych, prowadzenia nauczania elementarnego w parafii, czy choćby przyuczenia zakrystiana do sprawowania w przyszłości funkcji pastora. Mimo, iż nie udało się ustalić informacji o tym, gdzie Hoveth studiował, to przyjąć można, iż ukończył studia akademickie, lub przynajmniej takowe podjął. Za tą opinią silnie przemawiają informacje o funkcjach, które kapituła powierzała mu w katedrze: 11 XI 1548 r. został odnotowany w metryce kapitulnej jako nauczyciel (*Ludimagister*) szkoły katedralnej, a 10 XI 1550 r. jako jej rektor²⁶. Nie jest wiadomo do kiedy pełnił tę funkcję. Zachowało się niewiele wzmianek na temat jego działalności w katedrze, poza jedynie tym, że jeszcze w 1560 r. był wikariuszem²⁷. Ponadto nie jest wiadomo do kiedy Simon Stock zachował funkcję pierwszego pastora w Jarszewie. Mimo, iż przeżył o pięć lat Michaela Hovetha (zm. 1563), to w momencie jego śmierci z całą pewnością nie pełnił już funkcji pastora. W metryce kapitulnej poświadczono, że 2 II 1563 r. scholastyk kamieński Anton von Zitzewitz konfirmował testament zmarłego Michaela Hovetha. Z noty wynika, że to Hoveth w momencie śmierci był pierwszym pastorem, a w momencie konfirmacji testamentu parafia wakowała²⁸.

W 1566 r. został ordynowany na pastora Jarszewa Albert Parpart z Kołobrzegu. W 1571 r. Parpart został przeniesiony przez kapitułę do parafii w Cerkwicy. Nie udało się potwierdzić źródłowo, czy jego następcą fatycznie został niejaki Nikolaus Albrecht. Wiele wskazuje na to, że należy odrzucić taką możliwość²⁹.

²⁶ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 248, 329–330. Zob. także M. Wehrmann, *Ältere Nachrichten vom der Schule in Kammin*, „Monatsblätter“, 34: 1920, s. 34–36.

²⁷ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 558. Według metryki kapitulnej kolegium katedralne 16 I 1555 r. udzieliło mu prowizji na wikarię, która wakowała po śmierci prezbitera Michaela Bitebrotha (AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 445).

²⁸ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 590–591.

²⁹ G. Strecker, *Irrfahrten einer pommerschen Kirche in Kirchengemeinde von 1565–1904*, „Monatsblätter“, 18: 1904, Nr. 7, s. 103. Nikolaus Albrecht został wymieniony jako

Rozpoznanie kolejnego pastora możliwe było na podstawie matrykuły i protokołu z wizytacji kościoła i parafii w Jarszewie przez książeńcych komisarzy w 1594 r. Był nim Georg Vedder z Kamienia Pomorskiego. W matrykule podano, że 1 IX 1572 r. był egzaminowany przez superintendenta szczecińskiego Johannes Cogelera (1572–1595), Christoph Stymmela (1525–1588) i Petera Hartmanna. Następnego dnia został ordynowany przez Cogelera i Georga Glambecka, pierwszego pastora katedry w Kamieniu i prepozyta synodu kamieńskiego³⁰. Trzydziestego października 1572 r. objął parafię³¹. Funkcję pastora sprawował relatywnie długo, bo do śmierci 4 VI 1616 r.³²

Wspomniane wyżej akta wizytacyjne stanowią najważniejsze, obok metryki kapitulnej, źródło do poznania struktury i organizacji parafii w Jarszewie w XVI stuleciu. Matrykuła z wizytacji, została sporządzona 26 X 1594 r. przez działającą z polecenia księcia Jana Fryderyka, generalną komisję wizytacyjną. Jej zadaniem była kontrola wszystkich kościołów synodu kamieńskiego³³. Kierowana była przez kaznodzieję dworskiego w Szczecinie doktora teologii Jacoba Fabera (1537–1613), który w roku następnym został ustanowiony superintendentem w Szczecinie (był nim do 1613) i szczecińskiego radcę dworskiego i kanonika kamieńskiego Christoph von Mildenitza z Rybokart (Ribbekardt). Wizytacja kościoła parafialnego w Jarszewie, podobnie jak w przypadku pozostałych ośmiu parafii synodu kamieńskiego, ograniczyła się przede wszystkim do kontroli przestrzegania nauki i doktryny kościelnej, szkolnictwa oraz zaplecza gospodarczego kościoła. Stąd stosunkowo niewiele miejsca w matrykule i protokole powizytacyjnym zajmują informacje na temat

pastor w Jarszewie zarówno przez Hansa Moderowa, jak i Georga Streckera. Pierwszy z nich wyraźnie zazaczył, że nic na temat tego duchownego nie wiadomo. Drugi zaś napisał, że Nikolaus Albrecht jest uznawany za proboszcza, gdyż tak się przyjęło w tradycji parafii (H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78; G. Strecker, *Simon...*, s. 6–8).

³⁰ AP Szczecin, AKS, sygn. I/6059, s. 369.

³¹ G. Strecker, *Simon...*, s. 8; H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

³² H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

³³ Od 17 X do 18 X 1594 r. komisja książeńca wizytowała katedrę oraz miejski kościół NMP i szpital. Następnego dnia przeprowadzono kontrolę kościoła parafialnego św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego. W kolejnych dniach października wizytatorzy skontrolowali następujące parafie: Wrzosowo (21 października), Trzęsacz (22 października), Cerkwica (23 października), Szumiąca (23 października), Trzebieszewo (25 października), Jarszewo (26 października), Niemica (27 października) i Kozielice (28 października). Informacje o przebiegu prac wizytatorów zostały ustalone na podstawie zbioru odpisów matrykuł i protokołów z wizytacji kościołów wiejskich synodu kamieńskiego w 1594 r. (AP Szczecin, AKS, sygn. I/6059 i III/61, s. 256–262).

stosunków prawnych między kościołem a sprawującą nad nim patronat kapitułą i spraw dotyczących życia codziennego w parafii. Większą część matrykuły stanowi rejestr majątku ruchomego i nieruchomego oraz dochodów kościoła w Jarszewie.

Wizytatorzy sporo uwagi poświęcili wyposażeniu kościoła w Jarszewie w sprzęty liturgiczne, określone zbiorczo w matrykule jako *Suppellex Sacra*. Zarejestrowano, że w kościele znajdowały się następujące paramenty liturgiczne: 1 kielich (*ein Kelch*), patena o wadze 30 łutów³⁴ (*Patene wiegst dreissig Loht*), srebrny wiatyk o wadze 5 łutów (*silberne viaticum wiegst fünf loht*), pacyfikał o wadze nie przekraczającej 2 łutów (*Peze Kreuz wiegst nicht gar 2 Loht*), dwa cynowe lichtarze (*zwen Zinnen Leuchters*), chrzcielnica (*Kessel in der Tauffe*). Wykaz zawiera także informacje o szatach liturgicznych, odnotowano, że w kościele znajdowała się alba (*Alben*), humerał (*humeral*), a także dwa ornaty (*Missgewandt*). Jeden z nich pochodził z katedry w Kamieniu. Wizytatorzy zwrócili uwagę na to, że w kościele brakowało bielizny kielichowej (*keine Handtüchers*). Ponadto podano w inwentarzu, że wieża kościelna posiadała dwa dzwony (*zwene Glocken im Glock-Turm*)³⁵.

Występujący w różnej formie problem ksiąg religijnych występuje w wielu aktach normatywnych o charakterze ogólnym w Księstwie Pomorskim do końca XVI stulecia. Szczególnie szeroko kwestie te omawiano na synodzie generalnym Księstwa w Szczecinie w 1545 r., kiedy uchwalono artykuły w sprawie lektur dla pastorów i wyposażenia parafialnych księgozbiorów w odpowiednie księgi. Znalazło to odzwierciedlenie w aktach z książęcych wizytacji kościelnych, kiedy już w latach pięćdziesiątych komisje sprawdzały zawartość kościelnych „biblioteczek”. Było to duże *novum*, ponieważ we wcześniejszych latach uwaga wizytatorów była skoncentrowana na inwentaryzacji majątku kościołów. Jeszcze skrupulatniej podchodzono do sprawy lektur znajdujących się na parafiach w czasie wizytacji generalnych w latach dziewięćdziesiątych XVI stulecia. Inwentarze księgozbiorów umieszczano w matrykułach zaraz po rejestrze paramentów liturgicznych, a przed sprawami majątkowymi i finansowymi. Analogicznie postąpiono w przypadku omawianej matrykuły sporządzonej w trakcie wizytacji w parafii w Jarszewie.

³⁴ Łut (niem. Loth) – dawna jednostka miary, wynosząca na Pomorzu w XVI i XVII w. 1/32 funta, tj. najczęściej 14,6 grama, niekiedy 15,2 grama (R. Biederstedt, *Münzen, Gewichte und Masse in Vorpommern im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur historischen Metrologie der südlichen Ostseeküste*, „Baltische Studien”, 80: 1994, s. 47–48).

³⁵ AP Szczecin, AKS, I/6059, s. 370–371.

Przyjąć można, że książki były przechowywane zwyczajowo na plebanii, aby pieczę nad nim sprawował proboszcz. Inwentarz, choć krótki to nastęrcza wiele problemów badawczych, głównie z tego powodu, iż nie rejestruje książek w sposób umożliwiający prawidłowe rozpoznanie, bowiem opisy nie posiadają podstawowych informacji bibliograficznych. W omawianej matrykule pozycje inwentarzowe zostały zapisane na dwa sposoby: w brzmieniu od początkowych słów i w formie obiegowej, przez co niemal niemożliwa jest precyzyjna i pełna identyfikacja książki³⁶. W inwentarzu księgozbioru zostało wykazane sześć pozycji³⁷. Na pierwszym miejscu wizytatorzy wymienili niemieckojęzyczną Biblię, najpewniej w przekładzie Lutra z 1545 r. Jako drugą pozycję wymieniono pisma Lutra o sakramentach. Trzecie miejsce zajmuje Pomorska Ordynacja Kościelna. Nie podano niestety, w której redakcji i wydaniu. Kolejną był Pomorski Korpus Doktrynalny (*Corpus Doctrinae Pomeranicum*), najpewniej w wydaniu z 1564 lub 1565 r. Opis kolejnej jest dużo bardziej dokładny: *Itinerarium Sacrae Scripturae Hinrici Büntinges*, bowiem został uzupełniony o nazwisko jednego z autorów. Chodzi tu o bardzo popularną wówczas książkę pt. *Itinerarium Sacrae Scripturae. Das ist Ein Reisebuch uber die gantze heilige Schrifft in zwey Bücher getheilet*, przygotowaną przez Heinricha Büntinga (1545–1606) z Hanoweru i luterańskiego teologa Martina Chemnitza (1522–1586). Opublikowana została po raz pierwszy w Magdeburgu w 1586 r., wielokrotnie była wznawiana na przełomie XVI i XVII wieku. Zawierała opis geografii biblijnej oraz Ziemi Świętej, omawiając podróże różnych postaci ze Starego i Nowego Testamentu. Cieszyła się ogromną popularnością przez wzgląd na zamieszczone w niej wykonane w technice drzeworytowej mapy emblematyczne, przedstawiające m.in. Ziemię Świętą, Europę, Azję, a także widoki Jerozolimy i świątyni Salomona. Ostatnią pozycję stanowiła praca: *Bekentnüs und Lehr der Kirchen in Pommern. Von dem Heiligen Nachtmahl. Von des Person und beiden Naturen in Christo. Von der ewigen Vorsehung und Wahl Gottes* (Szczecin, 1593), w której objaśniono wybrane elementy Formuły Zgody (*Formula Concordiae*), wywołującej w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVI w.

³⁶ J. Szady, *Inwentarz księgozbiorów parafialnych z drugiej połowy XVIII wieku – nowa metoda edycji*, „Textus et Studia”, 2016, nr 1 (5), s. 81–83.

³⁷ W inwentarzu książkowym kościoła parafialnego w Jarszewie odnotowano: 1. *Biblia Teutsch*, 2. *De Sacramento*, 3. *Kirchen ordnung*, 4. *Corpus Doctrinae*, 5. *Itinerarium Sacrae Scripturae Hinrici Büntinges*, 6. *Bekänntnis und Lehr der Kirchen in Pommern von dem Heiligen Nachtmahl, von des Persohn unndt Beyden Naturen in Christo und von der Ewigen vorsehung und Wahl Gottes* (AP Szczecin, AKS, sygn. I/6059, s. 371).

ogromne kontrowersje wśród pomorskich teologów³⁸. Książka zawierała, aprobowane uchwałą synodu w Szczecinie w 1593 r., artykuły teologiczne: „O Komunii”, „O osobie i obu naturach Chrystusa” oraz „O opatrności i wyborze Bożym”³⁹. Nie jest jednak wiadomo, w jakich okolicznościach trafiła do Jarszewa, jednakże nie jest wykluczone, iż została zakupiona z inicjatywy ówczesnego pastora Georga Veddera z Kamienia Pomorskiego, który funkcję plebana sprawował w latach 1572–1616⁴⁰.

Parafia w Jarszewie posiadała stosunkowo niewielki księgozbiór, obejmujący jedynie sześć pozycji. Zauważyć jednak należy, iż pod względem liczby i typu ksiąg nie różnił się on znacząco od księgozbiorów innych wiejskich kościołów na terenie Księstwa Pomorskiego⁴¹. Ograniczał się w zasadzie tylko do ksiąg religijnych i kościelnych, a w dodatku w znaczącej większości protestanckich. Pod względem treściowym spełniał jednak w pełni wymogi nakładane na pastorów w materii pozycji niezbędnych dla prowadzenia nauczania wiernych i funkcjonowania parafii. Świadczy to o tym, iż pastory dokładali starań, aby jego zawartość była zgodna z zarządzeniami. Zwraca także uwagę brak jakichkolwiek dawnych ksiąg liturgicznych, tj. z okresu katolickiego. Jeszcze bardziej zastanawiający jest brak w inwentarzu śpiewników, których wprowadzenie – w opinii wybitnego badacza reformacji na Pomorzu Hellmutha Heydena – zmieniło znacząco charakter liturgii w okresie przejścia od tzw. „rzymskiej mszy” do nabożeństw protestanckich⁴². Jest to o tyle ważne, iż wizytatorzy w protokole pokontrolnym zwrócili uwagę pastora na potrzebę nauczania dzieci katechizmu, ale także wykonywania śpiewu kościelnego⁴³.

Wizytatorzy poświęcili bardzo wiele uwagi sytuacji ekonomicznej parafii w Jarszewie.

Według omawianej matrykuły do probostwa należało dwuwłókowe gospodarstwo, 6 pustek, 2 morgi łąki leżącej przy Skarchowie,

³⁸ H. Heyden, *Inventarien der Gotteshäuser in Pommern im 16. und 17. Jahrhundert*, w: *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*, Köln–Graz 1965, s. 55.

³⁹ M. Ptaszyński, *Narodziny zawodu. Duchowni luterańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011, s. 68–69.

⁴⁰ H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

⁴¹ Z. Szultka, *Studia nad piśmiennictwem „staro kaszubskim”, w szczególności Michała Brüggemanna alias Pontanusa albo Mostnika*, cz. 1 „*Slavia Occidentalis*”, 45: 1988, s. 45–89, cz. 2, 46/47: 1990, s. 207 i n.; M. Ptaszyński, *Narodziny zawodu...*, s. 225 i n.

⁴² H. Heyden, *Inventarien...*, s. 56.

⁴³ AP Szczecin, AKS, I/6059, s. 387.

ogródek warzywny (*Kohlgarten*). Pastor posiadał w Jarszewie dom plebański (*Pfarhaus*) z dużą izbą (*grosse Stube*) i dwie kamery (*Kammere*). Wymieniono też duży stół, trzy ławy, szafki, drewniane regały stojące przy obu oknach oraz łóżko (*Sponde*)⁴⁴.

Poważnym źródłem dochodów proboszcza były czynsze pobierane ze wszystkich sześciu wsi wchodzących w skład parafii: z Buszęcina (od 6 kmieci uzyskano dochód w wysokości 2 florenów i 7 groszy), Dusina (od 7 kmieci uzyskano dochód w wysokości 1 florena, 16 groszy i 6 denarów), z Jarszewa (od 6 kmieci uzyskano dochód w wysokości 2 florenów i 10 groszy), z Miłachowa (od siedmiu gospodarzy uzyskano 2 floreny i 9 groszy), z Rzewnowa (od 6 kmieci uzyskano 2 floreny, 29 groszy i 24 denary) i ze Skarchowa (od 9 kmieci uzyskano 3 floreny i 24 denary). Łączny dochód kościoła z samych czynszów w 1594 r. był w wysokości 14 florenów, 11 groszy i 2 denarów.

Pastor pobierał także meszne (*Misskorn; annona missalis*). Było to świadczenie uzyskiwane z tytułu sprawowania obrządków liturgicznych, do płacenia którego byli zobowiązani wszyscy mieszkańcy wsi wchodzących w skład parafii. Uiszczano je w naturaliach. Według matrykuły z 1594 r., każdy z 11 gospodarzy z Jarszewa przekazywał na rzecz pastora po 1 korcu żyta z każdej włóki. Sześciu chłopów z Rzewnowa i 3 zagrodników płaciło łącznie 14½ korców żyta. Ponadto każdy z owczarzy powinien przekazać 1 małdrzyk (*1. molder Käse*) i 1 ser domowy (*Tischkese*)⁴⁵. Z Buszęcina proboszcz otrzymywał od 9 kmieci i jednego zagrodnika 16 korców żyta. Jedenastu kmieci i zagrodnik ze Skarchowa przekazywało 10½ korców żyta⁴⁶. Młynarz ze Skarchowa — 1 korzec żyta⁴⁷. Z Dusina, dziewięciu kmieci przekazywało 9 korców żyta. Z Miłachowa, od 4 kmieci i zagrodnika, pastor otrzymywał meszne w wysokości 3 korców żyta⁴⁸. Łącznie jarszewski pastor uzyskiwał z tytułu mesznego 12 małdratów i 4 korce żyta.

W matrykule poświadczono także prawa plebana do pobierania wszystkich innych stałych i niestałych opłat przysługujących duchownym z tytułu sprawowania opieki duszpasterskiej nad wiernymi. Każdy z wiernych był zobowiązany co roku do przekazania proboszczowi 4 denarów z tytułu uczestnictwa w komunii, z czego 2 denary stanowiły

⁴⁴ Tamże, s. 382.

⁴⁵ Tamże, s. 383.

⁴⁶ Tamże, s. 384.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, s. 385.

dochód proboszcza, a dwa miały być przeznaczane na zakup chleba i wina. Pastor z tytułu powodu, tj. błogosławieństwa udzielanego położnicy (*wocherinnen*), otrzymywał 2 grosze i ser. Za udzielenie chrztu 2 grosze, za odwiedziny chorych 4 grosze, tyle samo za odprawienie pogrzebu. W matrykule zapisano, że proboszcz nie pobierał opłat za udzielenie ślubu. Na Wielkanoc każdy z parafian był zobowiązany podarować proboszczowi jaja kurze. Ponadto otrzymywał od wiernych tradycyjną daninę z tzw. pierwszych plonów, tj. po 5 snopów (*Item 5 Johans garben*)⁴⁹.

Wizytatorów interesowała także kwestia dochodów zakrystiana. W matrykule podano, że podobnie jak w przypadku plebana, przysługiwały mu następujące dochody stałe i niestałe: 5½ małdrata (nieokreślonego rodzaju) zboża na Wielkanoc, pewna liczba jaj i po 1 chlebie z każdego gospodarstwa, ponadto 2 grosze z tytułu sprawowania posługi przy pogrzebie, a także bliżej nieokreślone dochody z tytułu wspomaganiania proboszcza przy udzielaniu małżeństwa i sakramentu chrztu, a także od wyvodu (*wocherinnen*)⁵⁰.

Dziekan, na podstawie posiadanego przez kapitułę prawa patronatu, obsadzał probostwo i zdejmował z niego duchownych. Proboszczowie na ręce dziekana i kapituły (*ad manus capituli*) składali rezygnację. Zaznaczyć należy, iż wszystkie decyzje podejmowane przez dziekana względem tej parafii musiały uzyskać zatwierdzenie kapituły. Szczególnie ważny jest również, stwierdzony na podstawie not w metryce kapitulnej, fakt, iż dziekani kierowali na probostwo w pierwszej połowie XVI w., prawdopodobnie, jak i we wcześniejszym okresie, wyłącznie osoby wywodzące się z grona niższego duchowieństwa kościoła katedralnego, tj. przede wszystkim wikariuszy, a nawet rektorów i nauczycieli szkoły katedralnej. W związku z powyższym można przyjąć, iż plebanami zostawali wyłącznie duchowni, którzy sprawdzili się w pracy w katedrze, cieszyli się zaufaniem dziekana, który był ich bezpośrednim przełożonym, a mający niezbędne doświadczenie w zakresie sprawowania opieki duszpasterskiej nad wiernymi. Dodać należy, iż dziekan ściśle nadzorował ich pracę na rzecz parafii. Uprawnienia te, wynikające z jej praw patronackich, powodowały, że zapoczątkowane pod koniec lat trzydziestych XVI w. przemiany wyznaniowe i religijne w kościele w Jarszewie były w pełnej rozciągłości następstwem i konsekwencją prowadzonej przez kolegium katedralne polityki religijnej

⁴⁹ Tamże, s. 386.

⁵⁰ Tamże.

i kościelnej oraz zachodziły równolegle z przeobrażeniami mającymi miejsce w katedrze. Działalność duszpasterska pierwszych protestanckich pastorów, desygnowanych przez kapitułę już od przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XVI stulecia, rozpoczęła powolny proces przemian wyznaniowych wśród wiernych tej wiejskiej parafii.

Spis rozpoznanych proboszczów kościoła parafialnego w Jarszewie w XVI stuleciu:

- 16 listopada 1530 r. – Martin von Borcke⁵¹;
- 7 kwietnia 1532 r. – Martin von Borcke⁵²;
- 6 maja 1532 r. – Nikolaus Rauen⁵³;
- 7 maja 1532 r. – Nikolaus Rauen⁵⁴;
- 1543 r. – Jodokus Crummenhausen z Kamienia⁵⁵;
- 3 lutego 1556 r. – Simon Stock⁵⁶;
- 14 grudnia 1556 r. – Simon Stock⁵⁷;
- 10 czerwca 1558 r. – Simon Stock⁵⁸;
- 7 października 1558 r. – Simon Stock⁵⁹;
- 7 października 1558 r. – Michael Hoveth z Kamienia⁶⁰;
- przed 6 lutym 1563 r. – Michael Hoveth z Kamienia⁶¹;
- 1566 r. – Albert Parpart z Kołobrzegu⁶²;
- 1571 r. – Albert Parpart z Kołobrzegu⁶³;
- 1 września 1572 r. – Georg Vedder z Kamienia⁶⁴;
- 30 października 1572 r. – Georg Vedder z Kamienia⁶⁵;

⁵¹ AP Szczecin, KKK, sygn. 513, s. 178.

⁵² AP Szczecin, KKK, sygn. 518, s. 51.

⁵³ Tamże, s. 55.

⁵⁴ Tamże, s. 56.

⁵⁵ AP Szczecin, Archiwum Państwowe (nr 78), sygn. 1666: Repertorium Omnium et singularum literarum instrumentorum, obligationum, documentorum, in Archivo Venerabili Capituli Caminensis, s. 317.

⁵⁶ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 467.

⁵⁷ Tamże, s. 499.

⁵⁸ G. Strecker, *Simon...*, s. 6–8.

⁵⁹ AP Szczecin, KKK, sygn. 231, s. 532.

⁶⁰ Tamże, s. 532.

⁶¹ Tamże, s. 590–591.

⁶² H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

⁶³ Tamże, s. 78.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ G. Strecker, *Simon...*, s. 8; H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

- 16 października 1594 r. – Georg Vedder z Kamienia⁶⁶;
- 4 czerwca 1616 r. – Georg Vedder z Kamienia⁶⁷.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Archiwum Książąt Szczecińskich:

sygn. I/6059, III/61.

Archiwum Państwowe w Szczecinie (nr 78):

sygn. 1126: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480.

sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790.

sygn. 1129: Regesten zu den Urkunden des Dominikanerklosters in Kammin.

sygn. 1666: Repertorium Omnium et singularum literarum instrumentorum, obligationum, documentorum, in *Archivo Venerabili Capituli Caminensis*.

Kapituła Katedralna w Kamieniu Pomorskim (nr 9):

sygn. 231, 513, 518.

ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE

Aeltere Universitäts-Matrikeln, II: Universität Greifswald, Bd. 1: 1456–1645, hrsg. v. E. Friedländer, Leipzig 1893 (Publications aus den K. Preussischen Staatsarchiven, 62).

Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, hrsg. v. E. Sehling, Bd. 4, Leipzig 1911.

Heyden H., *Die pommersche Kirchenordnung von 1535*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 15–16: 1937, s. 3–127.

Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XIX Jahrhundert, hrsg. v. G. Kratz, R. Klempin, Berlin 1863.

Statuta ecclesie caminensis, [w:] *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaws X.*, hrsg. v. R. Klempin, Berlin 1859.

LITERATURA

Biederstedt R., *Münzen, Gewichte und Masse in Vorpommern im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur historischen Metrologie der südlichen Ostseeküste*, „Baltische Studien”, 80: 1994, s. 42–51.

⁶⁶ AP Szczecin, AKS, sygn. I/6059, s. 368.

⁶⁷ H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen...*, s. 78.

- Bütow E., *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Erster Teil*, „Baltische Studien“, 14: 1910, s. 85–148.
- Heyden H., *Die evangelischen Geistlichen von der Reformation bis zur Gegenwart*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln–Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 101–172.
- H. Heyden, *Inventarien der Gotteshäuser in Pommern im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*, Köln–Graz 1965, s. 40–59.
- Heyden H., *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937.
- Heyden H., *Die Pfarrer Pommerns im Mittelalter*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln–Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V.11), s. 1–72.
- Kücken L., *Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und Beiträge zu Geschichte des Camminer Dom-Capitels*, Cammin 1880.
- Marciniak R., *Dobra kapituła kamińskiej do połowy XV wieku. Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecin 1970.
- Moderow H., *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Stettin 1903.
- Pawlik R., *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498–1549)*, Warszawa–Szczecin 2019.
- Pawlik R., *Notariusze kamińskiej kapituły katedralnej i ich funkcje w pierwszej połowie XVI wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 30: 2015, z. 1, s. 51–76.
- Pawlik R., *Pierwsi protestanci proboszczowie kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego do końca XVI wieku*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 4: 2020, s. 11–28.
- Petersohn J., *Die Kamminer Missionskirche des Jahres 1124 und ihr Weihetitel*, [w:] tenże, *Forschungen und Quellen zur pommerschen Kulturgeschichte vornehmlich des 12. Jahrhunderts*, Köln–Wien 1972 (Forschungen zur pommerschen Geschichte, V. 18).
- Ptaszyński M., *Narodziny zawodu. Duchowni luterańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011.
- Spuhrmann R., *Die Camminer Domschule*, „Heimatkalender des Kreises Cammin“, 1930, s. 35–40.
- Strecker G., *Irrfahrten einer pommerschen Kirche in Kirchengemeinde von 1565–1904*, „Monatsblätter“, 1904, Nr. 7, s. 103.
- Strecker G., *Simon Stocks concordie mit Michel Hoveth*, „Monatsblätter“, 1912, Nr. 1, s. 6–8.
- Szady J., *Inwentarz księgozbiorów parafialnych z drugiej połowy XVIII wieku – nowa metoda edycji*, „Textus et Studia”, 2016, nr 1 (5), s. 78–91.

Szultka Z., *Studia nad piśmiennictwem „staro kaszubskim”, w szczególności Michała Brüggemanna alias Pontanusa albo Mostnika*, cz. 1 „*Slavia Occidentalis*”, 45: 1988, s. 45–89, cz. 2, 46/47: 1990, s. 207–246.

Wehrmann M., *Ältere Nachrichten vom der Schule in Kammin*, „*Monatsblätter*”, 34: 1920, s. 34–36.

Wehrmann M., *Die Pommersche Kirchenordnung von 1535*, „*Baltische Studien*”, 43: 1893, s. 128–210.

RADOŚLAW PAWLIK

Przeobrażenia kościelne i wyznaniowe w parafii w Jarszewie oraz jej proboszczowie w XVI wieku

STRESZCZENIE

Kościół parafialny w Jarszewie w średniowieczu i w okresie nowożytnym posiadał ściśle związki prawne z kapitułą katedralną w Kamieniu Pomorskim. Kapituła kamieńska sprawowała wobec niego prawo patronatu. Należał do niej decydujący głos w sprawie obsady funkcji proboszcza. W pracy przedstawiono dzieje kościoła św. Mikołaja w okresie reformacji. Proklamowanie reformy kościelnej i wyznaniowej na Pomorzu w 1534 r. początkowo nie spowodowało większych zmian strukturalnych w kościołach wiejskich, które znajdowały się pod patronatem kapituły katedralnej. Sytuacja uległa diametralnej zmianie dopiero w 1539 r., kiedy to kapituła kamieńska przyjęła postanowienia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535), stając się tym samym instytucją protestancką. Dało to początek głębokim przemianom wyznaniowym i w podporządkowanych jej wiejskich kościołach parafialnych. Od przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XVI stulecia parafią i kościołem w Jarszewie zarządzali luteranścy proboszczowie (pastorzy). Pierwszym był Nikolaus Rauen, który wcześniej był katolickim duchownym. W artykule przedstawiono informacje na temat pierwszych protestanckich proboszczów w XVI w., którzy byli dotąd nierozpoznani.

SŁOWA KLUCZOWE: Kamień Pomorski; Jarszewo (niem. Jassow); kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim; biskupstwo kamieńskie; Księstwo Pomorskie; kościół parafialny w Jarszewie; kościoły wiejskie na Pomorzu; duchowieństwo pomorskie; proboszczowie; reformacja; luteranizm; Johannes Edling; Johannes Cogeler; Paul vom Rode; Harder Tramme; Benedikt Kickebusch; Gregor Döring; Lazarus Petercher; Johannes Sellin; Matthias Schröder; Joachim Retzlaff.

RADOŚLAW PAWLIK

Church and denominational transformations in the parish of Jarszewo and its parish priests in the 16th century

SUMMARY

The parochial church of Jarszewo in the Middle Ages and in modern period, it had closer relations with the cathedral chapter in Kamień Pomorski. The chapter had the right of patronage over it. They had a decisive vote concerning the appointment of parish priest. The study presents the history of the church in Jarszewo during the period of the Reformation. Proclaiming the church and religious reform in Pomerania in 1534 initially did not cause any major structural changes in these rural churches which were under the cathedral chapter patronage. The situation changed significantly only in 1539 when the Kamień Pomorski chapter adopted the resolutions of the Pomeranian Church Ordinance (1535) and thereby became a Protestant institution. It initiated considerable religious changes also in the rural parochial churches subject to it. Since the turn of the 30s and 40s of the 16th century, the parish and the church in Jarszewo was managed by the Lutheran parish priests (pastors). The first of them was Nikolaus Rauen, who was earlier a Catholic priest. The article presents the information related to the first Protestant parish priests in the 16th century who has not been recognised so far.

KEYWORDS: Kamień Pomorski; Jarszewo (niem. Jassow); cathedral chapter in Kamień Pomorski; Bishopric of Cammin, Duchy of Pomerania; parochial church in Jarszewo; village churches in Pomerania; Pomeranian clergy; parsons; pastors; Lutheranism; the Reformation; Johannes Edling; Johannes Cogeler; Paul vom Rode; Harder Tramme; Benedikt Kickebusch; Gregor Döring; Lazarus Petercher; Johannes Sellin; Matthias Schröder; Joachim Retzlaff.